

Jezus – Wijsheid

Caroline Vander Stichele

Wat hebben Jezus en wijsheid met elkaar te maken? Is er een verband tussen Jezus en de wijsheid waarvan sprake in het Oude Testament? Was Jezus een wijsheidsleraar? In deze bijdrage wil ik op zoek gaan naar een antwoord op deze vragen. Dat doe ik aan de hand van twee auteurs, van wie de boeken ook in het Nederlands zijn vertaald. Het zijn marginale stemmen in een dominant vertoog over Jezus door voornamelijk Westerse witte mannen. Het terechte streven naar meer aandacht voor diversiteit aan deze universiteit is een belangrijke reden om hen hier aan het woord te laten. Het eerste boek is *Jezus: Kind van Mirjam, profeet van Sophia* (1994), geschreven door Elisabeth Schüssler Fiorenza. Zij is een boegbeeld van de feministische theologie, wier werk ook in Nederland weerklank heeft gevonden. Het tweede boek heet: *De derde Jezus: Over de ware uitdaging van de grootste spirituele leider van de mensheid* (2008) door Deepak Chopra en komt uit een geheel andere hoek. Deepak Chopra is een ayurvedisch arts uit India die in het Westen vooral bekendheid heeft verworven als auteur van boeken op het gebied van spiritualiteit. Als bijbelwetenschapper ben ik vooral geïnteresseerd in de manier waarop beide auteurs hun visie op de relatie tussen Jezus en Wijsheid onderbouwen.

Ik begin mijn verkenning echter bij een kwestie die op de achtergrond meespeelt en waar deze auteurs ook expliciet naar verwijzen: de zoektocht naar de historische Jezus. Het leidt te ver om hier uitvoerig op in te gaan, maar enige toelichting is met het oog op wat volgt wel relevant.

Gezocht: de historische Jezus

De zoektocht naar de historische Jezus begint in de negentiende eeuw, wanneer moderne historisch-kritische onderzoeksmethoden op de evangeliën worden toegepast. Deze 'nieuwe' benadering van de evangeliën leidt tot de vaststelling dat de evangeliën niet als historisch betrouwbare bronnen in de moderne zin van het woord kunnen worden beschouwd, wat vervolgens de vraag oproept wat er op basis van deze bronnen dan wél over de historische Jezus kan worden gezegd. Dit resulteert in de tweede helft van de negentiende eeuw in een aantal boeken die aan dit onderwerp zijn gewijd. Volgens Ben Witherington III (1997) maakt Albert Schweitzer in 1906 evenwel met zijn kritische analyse van deze publicaties aan deze "eerste zoektocht" een voorlopig einde. Schweitzer laat

namelijk zien dat belangrijke aspecten van Jezus' optreden in deze werken zijn verwaarloosd, wat bijgevolg een vertekend beeld oplevert (9-10).

In het midden van de twintigste eeuw wordt de zoektocht echter hervat vanuit de gedachte dat de evangelies weliswaar tendentiekus zijn omdat ze geschreven zijn door volgelingen van Jezus, maar desalniettemin toch historische elementen bevatten die te herleiden zijn tot de aardse Jezus. Het is dus zaak om deze elementen op te sporen met behulp van wetenschappelijke methoden van analyse. Deze "tweede zoektocht" strandt echter in de jaren zeventig, als blijkt dat de resultaten sterk beïnvloed zijn door het dan in zwang zijnde existentialisme. Dit leidt tot een zekere ontzucltering en het inzicht dat de historisch-kritische methode slechts een middel is en niet tot objectieve zekerheden leidt (11-13).

In de jaren tachtig komt er op basis van nieuwe data en onderzoek desalniettemin een "derde zoektocht" op gang. Deze resulteert in een veelvoud van visies op de identiteit van Jezus, mede afhankelijk van de invalshoek en bronnen waarop men zich hiervoor baseert. Ik noem hier enkele wellicht minder voor de hand liggende visies: Jezus als revolutionair (Verhoeven), als marginale Jood (Meier), als Galileese sjamaan (Craffert) of als filosoof (Thorsteinsson).

Sommige auteurs stellen Jezus echter ook voor als een Joodse wijze. Het zijn in het bijzonder de woorden van Jezus waarop zij deze identificatie baseren. In zijn boek *Jesus the Sage* (1994) wijst Witherington III in dat verband op de opvallende overeenkomsten die er bestaan tussen Jezus' uitspraken (in het bijzonder zijn parabellen en aforismen) en joodse wijsheidsliteratuur, vooral latere geschriften zoals de Wijsheid van Salomo en in mindere mate Sirach. Volgens Witherington III is het zelfs mogelijk dat Jezus zichzelf zag als een incarnatie van de goddelijke Wijsheid (203-205, 386). Daarmee is evenwel niet alles gezegd. Er komen immers ook profetische en eschatologische elementen in de woorden van Jezus voor. Witherington III is dan ook geneigd om in Jezus een profetische wijze te zien, die niet zozeer het status quo, maar een andere orde voor ogen had.

In *The Wisdom of Jesus* (2017) ziet Charles W. Hedrick daarentegen juist *geen* verband tussen Joodse wijsheidsliteratuur en de uitspraken van Jezus die volgens hem als authentiek kunnen worden beschouwd, en dat zijn er volgens hem bitter weinig. Hij beschouwt Jezus veeleer als een ongeschoolde populaire wijze (83). Zijn sociale context is het platteland. Jezus neemt kritische standpunten in, waarbij zijn woorden meer vragen oproepen dan dat ze antwoorden bieden voor het dagelijks leven. Het is aan de toehoorder om er betekenis aan te geven. Een voorbeeld daarvan is Jezus' oproep om scherpzinnig te zijn als een slang en onschuldig als een duif (Matteus 10:16).

Op grond van het voorgaande moge al duidelijk zijn dat er geen consensus bestaat over de historische identiteit van Jezus. Het is tegen deze achtergrond dat de visies van de volgende twee auteurs gesitueerd moeten worden.

Jezus als Wijsheid

Het boek van Elisabeth Schüssler Fiorenza stamt uit dezelfde periode als het boek waarin Witherington Jezus als wijze interpreteert, maar heeft wel een andere insteek. Relevant zijn hier met name haar kritiek op de zoektocht naar de historische Jezus en haar feministische invalshoek. In het eerste hoofdstuk van haar boek, stelt ze al meteen de vraag: “Hebben we niet al genoeg uiteenzettingen over Jezus van Nazareth die meer het beeld en gelijkenis van de schrijvers weerspiegelen dan van Jezus de Galileër?” (12) Zo is al meteen duidelijk dat ze daar geen heil in ziet.

De inzet van haar eigen boek is het ontwerpen van een kritische, feministische christologie. De vrouwelijke figuur van de Wijsheid speelt in dit project een belangrijke rol. In het vijfde hoofdstuk van haar boek zoekt ze met behulp van overleveringen over de Wijsheid (*Chokmah* in het Hebreeuws; *Sophia* in het Grieks) uit te drukken wat de bijzondere betekenis van Jezus was (159). In de Wijsheidstheologie neemt Gods werkzame aanwezigheid in de schepping en in het bijzonder zijn volk Israël, de gestalte aan van Vrouwe Wijsheid (zie bijv. Wijsheid 7-9). Volgens Schüssler Fiorenza zijn sporen van een dergelijke Wijsheidstheologie ook terug te vinden in de vroeg-christelijke geschriften. Ze onderscheidt daarin twee lagen. De eerste laag gaat mogelijk terug op de historische Jezus. Daarin wordt Jezus als “gezant en profeet van Sophia” voorgesteld (169). Aanknopingspunten daarvoor zijn uitspraken van Jezus die in de evangeliën staan en mogelijk teruggaan op een oudere, hypothetische uitsprakenbron (Q). Dit is onder meer het geval met Lucas 7:35, waar Jezus zegt: “En toch is de Wijsheid door al haar kinderen in het gelijk gesteld.”

De tweede laag gaat echter verder en identificeert de figuur van Jezus met Sophia. Hij wordt weliswaar niet zo genoemd, maar wat wél gebeurt is dat eigenschappen van de Wijsheid worden overgedragen op het Woord (de in het Grieks grammaticaal mannelijke *logos*) en de Zoon. De relatie van Jezus met God wordt nu gedefinieerd in termen van Zoon en Vader. Daardoor zijn de “vrouwelijke” elementen van de Wijsheid ondergesneeuwd geraakt (187). Dit gebeurt bijvoorbeeld heel duidelijk in het Johannesevangelie, waar Jezus een bemiddelende rol speelt naar analogie met de Wijsheid in de joodse Wijsheidstradities, maar ook in Matteüs 11:27, waar Jezus verklaart: “Alles is mij

toevertrouwd door mijn Vader, en niemand dan de Vader weet wie de Zoon is, en wie de Vader is, dat weet alleen de Zoon, en iedereen aan wie de Zoon het wil openbaren.”

Niet alle feministische exegeten zien heil in het recupereren van deze zogenaamd vrouwelijke elementen. Zelf wijst Schüssler Fiorenza op het gevaar dat genderstereotypen op die manier eerder dreigen te worden bevestigd dan ter discussie gesteld. Een daarmee verbonden probleem is dat in het spreken over het Goddelijke, mannelijke taal al gauw als descriptief en vrouwelijke taal als metaforisch wordt beschouwd, terwijl het in beide gevallen om metaforisch taalgebruik gaat. Het is dan ook vooral zaak om vastgeroeste mannelijke taal in vraag te stellen en onderuit te halen. Daarvoor is het niet nodig om elementen uit de vroeg-joodschristelijke Wijsheidstradities te herhalen, maar veeleer om deze te vertalen naar de eigen context met het oog op het ontwikkelen van een emancipatorische christologie. De Sophiatradities kunnen daarbij functioneren als waardevol aanknopingspunt. Volgens Schüssler Fiorenza levert dit twee belangrijke inzichten op. Het eerste is de interpretatie van Jezus “als een wijze leraar die zich in zijn concrete leven inlaat met onze voortdurende zoektocht naar een genadevolle G*d... Het andere inzicht is dat de leer van Jezus niet alleen bedoeld is om gehoord te worden, maar ook om er actie op te ondernemen.” (190).

De wijsheid van Jezus

Zoals de titel van Chopra's boek al doet vermoeden, maakt hij een onderscheid tussen maar liefst drie Jezussen. De eerste Jezus is de historische Jezus uit de eerste eeuw. Over hem weten we heel weinig. Hij is “weggevaagd door de geschiedenis” (16). Bovendien staan in de evangeliën zoveel tegenstellingen, dat we daar niet veel wijzer van worden. Chopra ziet dan ook weinig heil in een zoektocht naar deze Jezus. Evenmin is dat het geval met de tweede Jezus, die het resultaat is van eeuwen christelijke reflectie. Deze tweede Jezus is slechts toegankelijk voor wie het theologisch kader waarin hij een plek krijgt, aanvaardt. Net zoals de eerste Jezus, is deze tweede Jezus verre van eenduidig.

Chopra gaat het met name om de derde Jezus. “In plaats van een kwijtgeraakte geschiedenis en complexe theologie, biedt de derde Jezus een persoonlijke en rechtstreekse relatie voor het heden” (19). Dat is mogelijk omdat Jezus het pad naar verlichting of godbewustzijn heeft laten zien en in de evangeliën kunnen we daar volgens Chopra een plattegrond voor vinden. Hij geeft toe dat de uitspraken van Jezus daarover weinig zeggen, maar de leemtes kunnen volgens hem verder worden ingevuld vanuit de wijsheidstradities van de wereld (42).

Achter de woorden van Jezus ligt volgens hem vaak een diepe wijsheid verscholen. Ze kunnen gebruikt worden “als een deur naar de diepere werkelijkheid waarnaar Jezus voortdurend verwees” (126). Ook uitspraken uit buitencanonische geschriften zoals het evangelie van Thomas kunnen hierbij nuttig zijn, aldus Chopra. Een voorbeeld hiervan is uitspraak 67: “Jezus zegt: ‘Wie alles kent behalve zichzelf, weet niets.’” (155).

Chopra stelt zich de “echte” Jezus, naar analogie met de Boeddha en de Vedische wijzen van India, voor als iemand die het hoogste niveau van godbewustzijn heeft bereikt. Hij maakt deel uit van een wereldtraditie. Zijn onderricht vormt “een naadloos geheel met de stroom van wijsheid die uit andere tradities vloeit en met de christelijke stroom in een latere ontwikkelingsfase.” (186). Deze wijsheid is echter geen doel op zich. Het uiteindelijke doel van het spirituele pad is het bereiken van godbewustzijn of eenheid met God naar het voorbeeld van Jezus.

Lees-wijzer

Het zal inmiddels wel duidelijk zijn dat de manier waarop de twee besproken auteurs Jezus in verband brengen met wijsheid, heel verschillend is. Elisabeth Schüssler Fiorenza legt daarbij uitdrukkelijk een verband met wijsheidsliteratuur uit het Oude Testament, terwijl Chopra verwijst naar mondiale wijsheidstradities. Dit heeft uiteraard gevolgen voor het beeld van Jezus dat vervolgens verschijnt. In het eerste geval is dat een figuur die in zijn eigen joodse traditie wordt gesitueerd, in het tweede geval wordt aan hem een meer universele betekenis toegeschreven.

Beide maken daarvoor gebruik van teksten uit de evangeliën. De aandacht gaat daarbij vooral naar uitspraken van Jezus en veel minder naar zijn optreden. Ook zijn dood en opstanding blijven grotendeels buiten beeld. Belangrijk is vooral wat Jezus nu nog te betekenen heeft. Een tweede vaststelling is dat voor beiden het evangelie van Matteüs en Johannes belangrijke bronnen zijn. Het evangelie van Marcus speelt daarentegen nagenoeg geen rol. Daarnaast verwijzen beide auteurs ook naar buitenbijbelse vroegchristelijke teksten, in het bijzonder het evangelie van Thomas.

Echter, niet alleen *wat* deze auteurs lezen, maar ook *hoe* is van belang. De ondertitels van beide boeken vormen een aanwijzing. In het geval van Schüssler Fiorenza gaat het om *kritische bijdragen tot de feministische christologie*. Deze omschrijving maakt duidelijk dat het om een academisch boek gaat, in het bijzonder de reflectie op de betekenis van Jezus als de Christus betreft en dat de insteek feministisch is. In de optiek van Chopra gaat dit boek dus over de tweede Jezus.

In het geval van Chopra luidt dit: *Over de ware uitdaging van de grootste spirituele leider van de mensheid*. Deze titel heeft tot doel in het bijzonder de lezer aan te spreken die belangstelling heeft voor spiritualiteit. Het richt zich weliswaar niet tot een specifiek publiek, maar Chopra heeft, zoals vooral uit het laatste hoofdstuk blijkt, wel tot een voornamelijk christelijk publiek van gematigde en liberale christenen in de Verenigde Staten voor ogen.

Door beide auteurs worden de woorden van Jezus als bron van wijsheid geïdentificeerd, maar uit het voorgaande blijkt dat er niet slechts één manier is om die te interpreteren. In deze bijdrage zijn er drie manieren de revue gepasseerd. Ze corresponderen met de drie Jezussen van Chopra. Wat de eerste Jezus betreft, wordt de vraag gesteld welke uitspraken aan de historische Jezus kunnen worden toegeschreven. Met betrekking tot de tweede Jezus gaat het om de theologische en christologische relevantie van zijn uitspraken. In het derde geval staat de vraag centraal naar de spirituele betekenis ervan. Elke lees-wijze geeft te denken: Wat is wijsheid?

Gebruikte werken

Chopra, Deepak. *De derde Jezus: Over de ware uitdaging van de grootste spirituele leider van de mensheid* (Utrecht/Antwerpen: Kosmos Uitgevers, 2008).

Craffert, Pieter F. *The Life of a Galilean Shaman: Jesus of Nazareth in Anthropological-Historical Perspective* (Eugene: Wipf and Stock, 2008).

Hedrick, Charles W. *The Wisdom of Jesus: Between the Sages of Israel and the Apostles of the Church* (Eugene: Wipf and Stock, 2017).

Meier, John P. *A Marginal Jew: Rethinking the Historical Jesus* (New York: Doubleday, 1991).

Schüssler Fiorenza, Elisabeth. *Jezus: Kind van Mirjam, profeet van Sophia. Kritische bijdragen tot de feministische christologie* (Kampen: Kok, 1997).

Thorsteinsson, Runar M. *Jesus as Philosopher: The Moral Sage in the Synoptic Gospels* (Oxford: Oxford University Press, 2018).

Verhoeven, Paul. *Jezus van Nazaret* (Amsterdam: Meulenhoff, 2008).

Witherington III, Ben. *Jesus the Sage: The Pilgrimage of Wisdom* (Edinburgh: T&T Clark, 1994).

Witherington III, Ben. *The Jesus Quest: The Third Search for the Jew of Nazareth* (Downers Grove: Intervarsity Press, 1997).